

Verdensrevolution som traditionalistisk populærhistorie

| NIELS ERIK ROSENFELDT: *Verdensrevolutionens generalstab. Komin-tern og det hemmelige apparat*, Gads Forlag, København 2011, 432 s., 349 kr.

Med udgivelsen af *Verdensrevolutionens generalstab* i 2011 satte Niels Erik Rosenfeldt et endegyldigt punktum i en lang karriere inden for sovjet- og stalinforskningen. Så endegyldigt, at han – efter eget udsagn til undertegnede – som pensionist har valgt at skille sig af med ikke så få af de fagbøger, materialer og notater, som han støttede sig til i sit arbejdsliv. Selv om værket blot karakteriseres som en „bred fremstilling, der henvender sig til den alment interesserede danske læser“ (s. 409), fortjener det alligevel en grundig og kritisk anmeldelse, ikke mindst som følge af værkets status som Rosenfeldts testament. Som det vil fremgå af det følgende, er det nemlig ikke altid Rosenfeldts prisværdige og yderst kompetente forskning, der først og fremmest kommer til udtryk i værket. Det synes snarere som om, Rosenfeldts primære formål har været at sende en sidste hilsen til de historikere, der ikke i tilstrækkelig grad tilslutter sig den ortodokse traditionalistiske narrativ.

Lad det være sagt med det samme, at det står enhver person, lægmand som historiker, frit for at mene om Stalin og Sovjetunionen, hvad han eller hun vil. Alle historikere er påvirket af deres holdninger, også denne artikels forfatter, og der findes ikke „værdifri“ historieskrivning. Min kritik af Rosenfeldts fortælling er med andre ord ikke en kritik af hans personlige holdning, men snarere en kritik af den situation, der opstår, når denne holdning medfører en tilsidesættelse af den dokumentation, der ellers ligger til grund for hans analyse.

Det er denne debatanmeldelses formål at gå *Verdensrevolutionens generalstab* efter i sømmene og dokumentere den skævvredne og endimensionelle narrativ. Artiklen vil indledningsvis se nærmere på værkets opbygning, præsentere en generel kritik af tilgangen, for til sidst gå i dybden med afsnittet „Den spanske satsning“ som et særligt illustrativt eksempel på værkets tendentiøse karakter.

Artiklen konkluderer, at man som faghistoriker skal være yderst påpasselig, når man giver sig i kast med såkaldt populærvidenskabelig historieskrivning. At give sit værk det stempel må aldrig blive et *carte blanche*, der tillader forfatteren at tilsidesætte grundig kildekritik.

Værkets opbygning

Verdensrevolutionens generalstab består af en kort indledning og seks efterfølgende ikke-nummererede hovedkapitler. Hertil kommer forord, noter, litteratur- og billedlister samt et navneregister.

Rosenfeldt vil med sin bog „først og fremmest“ fortælle historien om „en bestemt institution – ’Den Kommunistiske Internationale’ eller ’Komintern’“ (s. 11). Denne historie bliver gennemgået mere eller mindre kronologisk fra undfangelsen i 1919 over opløsningen i 1943 og helt frem til Sovjetunionens fald i 1991. Fortællingen afbrydes kun efter første hovedkapitel, hvor et tematisk kapitel gennemgår selve den tekniske opbygning af Kominterns hemmelige apparat. Kapitlet udmærker sig ikke kun ved at være tematisk forskelligt fra bogens øvrige kapitler, men også ved sin kvalitet og grundighed. Der er ingen tvivl om, at det er her, Rosenfeldts faglige styrke ligger. Grundlaget for kapitlet er hans eget arkivarbejde i RGASPI (det Russiske statsarkiv for socialpolitisk historie), og kapitlet kan ses som en ultrakort opsummering af forfatterens imponerende disputats fra 2009, det næsten 1.200 sider lange tobindsværk *The „Special“ World*.

Det er i dette tekniske kapitel, at den alment interesserede danske læser virkelig kan lære noget nyt. Rosenfeldt dokumenterer yderst tilfredsstillende, hvordan Kominterns arbejde i høj grad var styret af skjulte dagsordener eller med Rosenfeldts eget yndlingsudtryk: af „hemmelighedskræmmeri“.

Verdensrevolutionens generalstab er en „populærvidenskabelig“ fremstilling og må i sagens natur vurderes ud fra den forudsætning, at der her er tale om et værk henvendt til den alment interesserede danske læser. Ud fra denne betragtning må det noteapparat, som bogen trods alt er udstyret med, generelt karakteriseres som tilfredsstillende. Rosenfeldt har anvendt et system, hvor hvert af bogens underafsnit er udstyret med en enkelt note, der så henviser til de centrale værker og det gerne med specifikke kapitel- eller sidehenvisninger. Dette er langt hen ad vejen tilstrækkeligt for såvel lægmanden som eksperten og bør i høj grad værdsættes. Hvad der derimod ikke er helt tilstrækkeligt, er de steder, hvor Rosenfeldt bringer konkrete citater eller f.eks. skriver „Det skete da også flere gange i disse år [starten af 1930’erne], at de tyske Kommunistere direkte samarbejdede med Nazisterne“ (s. 195). Jeg ser ingen grund til at betvivle dette udsagn, men det ville unægtelig have været rart med et par konkrete eksempler samt præcise henvisninger frem for henkastede bemærkninger.

Når vi nu er ved det med henvisninger, så undrer det undertegnede i særlig grad, at Rosenfeldt har undladt at fortælle, hvor bogens titel stammer fra. Betegnelsen „verdensrevolutionens generalstab“ er nemlig ikke bare taget ud af den blå luft. På Kominterns anden kongres i

1920 sagde den senere general i Den Røde Hær Mikhail Tukhatjevskij, at man burde oprette en „international generalstab“ til at tage sig af den „globale borgerkrig“.¹ Det havde klædt værket, om dette var blevet nævnt, særligt eftersom Rosenfeldt gentagne gange netop taler om kommunisternes tanker om den „globale“ eller „internationale borgerkrig“ (f.eks. s. 41).

Generel kritik

Overordnet set må man spørge sig selv, om det overhovedet er muligt at skrive Kominterns historie som „fortællingen om en bestemt institution“. Rosenfeldt må da også konstant inddrage den sovjetiske indenrigspolitik og den internationale storpolitiske kontekst for i tilstrækkelig grad at forklare Kominterns ageren. Det har længe været en gængs opfattelse, at Komintern udgjorde den fordækte pendant til det officielle sovjetiske diplomati,² og Rosenfeldts disputats dokumenterer om noget, at det fordækte var endnu mere fordækt, end man hidtil havde troet. Hele hans forfatterskab har netop handlet om at bevise, at Stalin gennem sit hemmelige apparat havde kontrol med hele den kommunistiske bevægelse og dermed også Komintern. I sin disputats slår han således fast, at ingen beslutninger blev truffet i Komintern uden accept fra Stalin, hvis ikke før, så i hvert fald fra slutningen af 1920'erne,³ og i *Verdensrevolutionens generalstab* kaldes Komintern et „praktisk stykke værktøj“ omkring 1935 (s. 299). Alligevel synes Rosenfeldt at modsige denne analyse, når værket indledes med ordene: „Det er historien om troen på verdensrevolutionen og det klasseløse samfund ... og ... om bestræbelserne på at få revolutionen i Rusland til at brede sig til folkeslagene over alt på jorden“ (s. 11).

Det er fuldstændigt korrekt, at Komintern blev oprettet med det formål at eksportere bolsjevikkernes revolution. Som Rosenfeldt selv skildrer det, så mente Lenin, at den bolsjevikiske stat kun kunne overleve, hvis revolutionen spredte sig til andre lande (s. 20-22), men som Rosenfeldt også pointerer, så kom man allerede i institutionens første år hurtigt til den erkendelse, at verdensrevolutionen kun kunne sejre, hvis den blev styret fra Moskva (s. 30). Allerede på den anden kongres i 1920, som Rosenfeldt i øvrigt betragter som det sted og tidspunkt, hvor Komintern reelt blev stiftet (s. 33), opnåede det russi-

¹ Craig R. Nation: *Black Earth, Red Star. A History of Soviet Security Policy, 1917-1991*, Ithaca 1992, s. 29-30.

² Ofte omtalt som *dual policy*, se Jonathan Haslam: *Russia's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall*, New Haven 2011, s. 4.

³ Niels Erik Rosenfeldt: *The „Special“ World. Stalin's Power Apparatus and the Soviet System's Secret Structures of Communication*, København 2009, (bd. 2) s. 202.

ske parti særstatus gennem de „21 betingelser“, som partierne skulle vedkende sig for at opnå medlemskab. Kominterns hovedkvarter lå i Moskva, og dets ledende personligheder var bolsjevikker. Rosenfeldt mener endda, at allerede Lenin hemmeligt fik tilsendt interne kominternpapirer,⁴ og at det ofte var Lenin og Zinoviev, der på tomandshånd traf de vigtige afgørelser (s. 34). Det synes derfor rimeligt at hævde, at Komintern fra begyndelsen var et værktøj, der primært tjente den sovjetiske stat, og senere, som Rosenfeldt selv udtrykker det andetsteds, var „et særdeles effektivt redskab for Stalin i hans bestræbelser på at få kontrol med den kommunistiske verdensbevægelse“.⁵

Historien om „troen på verdensrevolutionen og det klasseløse samfund“ synes derfor i bund og grund at være en fejlagtig præmis at bygge en historie om Komintern på. Der har givetvis været mange kommunister på verdensplan, der oprigtigt troede på verdensrevolutionen, men for de sovjetiske ledere var det snarere et spørgsmål om at gøre kommunistpartierne til „agenter – i alle ordets betydninger! – for deres sovjetiske principal“, som Mette Skak udtrykker det.⁶ Til tider synes det endda, som om Kominterns fremmeste mål var at *forhindre* verdensrevolutionen i at sprede sig, ikke mindst som vi skal se med hensyn til Den Spanske Borgerkrig, men også illustreret ved Titos Jugoslavien, der blev smidt ud af Kominterns officielle afløser Kominform, da Stalin ikke kunne tolerere andre veje til socialismen end Sovjetunionens (s. 387, 391).

Den traditionalistiske skævvridning

Når Rosenfeldt alligevel bruger så meget tid på at tale om „troen på verdensrevolutionen“, skyldes det først og fremmest, at han ønsker at fortælle en specifik historie om det kommunistiske projekt, nemlig den traditionalistiske. Denne har primært været interesseret i at skildre Sovjetunionens og Stalins ansvar for vigtige begivenheder i 1900-tallet. Begrebet har i første omgang været anvendt om de forskere, der i begyndelsen af den kolde krig placerede ansvaret for denne konflikt hos magthaverne i Moskva.⁷ Den traditionalistiske skole har affødt mange vigtige værker, der har bidraget til vores generelle forstå-

⁴ Anf., s. 197.

⁵ Niels Erik Rosenfeldt: „Komintern og det hemmelige apparat“, i Jesper Jørgensen (m.fl. red.): *Komintern og de dansk-sovjetiske relationer*, København 2012, s. 127-8.

⁶ Mette Skak: „Komintern og kadrekontinuiteten efter 1943“, i Jørgensen 2012, s. 156.

⁷ Geir Lundestad: „How (Not) to Study the Origins of the Cold War“, i Odd Arne Westad (red.): *Reviewing the Cold War. Approaches, Interpretations, Theory*, London 2000, s. 64.

else af Sovjetunionen under Stalin. Når denne skole alligevel kritiseres så kraftigt, som det her er tilfældet, skal svaret som nævnt findes i de situationer, hvor forskerne lader sig gribe af stemningen og drager konklusioner på et ikke-dokumenterbart grundlag eller udelader vigtig information, der ikke passer ind i deres ensidige fortælling.

Når Rosenfeldt i relation til Stalins forfølgelse af ellers partitro kommunister i 1930'erne skriver, at „[b]edømt efter almenmenneskelig, moralsk, fornuftsbestemt og retssikkerhedsmæssig målestok er det vitterligt ikke til at begribe, at noget sådant kunne hænde“ (s. 260), er det udtryk for en grundlæggende misforståelse af jobbet som historiker. I en videnskabelig analyse skal Stalins system måske nok bedømmes ud fra fornuftbestemte kriterier, men ikke moralske. Hvor den enkelte historikers værdier sagtens kan inddrages i en videnskabelig fortolkning af det skete, hvis modus er indikativ, er moral altid hypotetisk eller konditionel („du må ikke slå ihjel“, „det er forkert at slå ihjel, fordi...“), hvilket medfører, at ethvert moralsk studie, som traditionalisterne så gerne vil udføre,⁸ uvægerligt vil have draget sin konklusion på forhånd: Nemlig at dokumentere, hvad der var *moralsk forkert* ved systemet (hypotetisk: „det burde have været anderledes“), og ikke hvordan det egentligt opererede i praksis.⁹ Således hævder Mette Skak, at den kolde krig alene kan forklares med den sovjetiske *revolutionsræson*, der udgjorde en politisk fremfor militær sikkerhedstrussel mod Vesteuropa, da denne alene havde til formål – med vold og terror – at underminere det parlamentariske politiske system.¹⁰ Hun glemmer imidlertid at spørge sig selv, om man i Moskva ikke netop kunne hævde det modsatte, hvilket man også gjorde, at det kapitalistiske system alene havde til formål at knuse den spirende kommunisme. Og var det i øvrigt ikke Skaks darling Winston Churchill, der så malende har udtrykt, at man burde have kvalt det kommunistiske spædbarn, mens det endnu lå i sin vugge?¹¹ Det er de færreste, hvis overhovedet nogen, der vil forsvare Stalin moralsk, men at affeje Sovjetunionens komplekse, og til tider yderst fornuftsbestemte, motiver med moralske domme, som den ensidige traditionalistiske fortælling gør det, er simpelthen utilstrækkeligt i en videnskabelig analyse.

⁸ Bent Jensen: *Gulag og glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede*, København 2002, s. 15-7; Erik Kulavig: *Den russiske revolution 1917 – et folks tragiske kamp for frihed*. København 2010, s. 16.

⁹ For en lignende kritik af moralisering i stalinforskningen se Curt Sørensen: „Videnskab som moral – forklaring ud fra Ondskab. Oplæg til en faglig diskussion foranlediget af Bent Jensens Gulag og Glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede“, *Arbejderhistorie*, 4, 2004.

¹⁰ Skak 2012.

¹¹ Robert Service: *Comrades. Communism: A World History*, London 2007, s. 2.

Det moralske smitter også af på tonen i Rosenfeldts værk, der er gennemgående hånlig, eksemplificeret ved „Hvad betyder formaliteter og demokratiske spilleregler – tænkte Lenin tydeligvis som så ofte før i sit politiske liv – hvis man ved beslutsom handlen og kupagtige metoder kan hjælpe verdensrevolutionen på gled?“ (s. 26). Ved ensidigt at skildre kominternprojektet i en sådan tone udelades igen den kompleksitet, der kendetegnede det sovjetiske system, og som Rosenfeldt ellers har brugt hele sit arbejdsliv på at dokumentere.

Rosenfeldt bruger endvidere mere end 10 % (46 sider) af værket på at behandle perioden efter Kominterns opløsning i 1943. Dette bliver af Rosenfeldt selv retfærdiggjort med, at de hemmelige aktiviteter, som Komintern stod for, fortsatte ufortrødent selv efter institutionens officielle nedlæggelse (s. 362-3). Dette er uden tvivl korrekt, men hvis formålet med bogen er at fortælle „en bestemt institutions historie“, må denne jo nødvendigvis stoppe i 1943. Selvom denne disposition selvfølgelig kan retfærdiggøres som perspektivering, er der for undertegnede ingen tvivl om, at Rosenfeldts inddragelse af Den Kolde Krig i et værk om Kominternale handler om muligheden for at kunne kritisere de forskere, som ikke deler den traditionalistiske opfattelse. Det er her især forskerne bag DIIS-udredningen *Danmark under den kolde krig* og professor dr.phil. Poul Villaume, der står for skud (s. 397-400). Disse forskere beskyldes for at lide af et „Uncle Joe-syndrom“, altså være sympatisk indstillet overfor Stalin (s. 397). DIIS-udredningen kritiseres således for at bruge plusord som „velovervejet“, „klog“, „realistisk“, „pragmatisk“, „forsigtig“, „varsom“ og „status quo-orienteret“ i sin karakteristik og vurdering af Stalin og dennes politik (s. 398). Man fristes da til at spørge Rosenfeldt, om Bent Jensen også lider af „Uncle Joe-syndrom“, når han i sin stalinbiografi kalder Stalins udenrigspolitik „pragmatisk“.¹² Og hvad med Erik Kulavig, når han skriver, at Stalin efter krigen var „uhyre varsom“ med at fremprovokere situationer, der kunne lede til en Øst-Vest konfrontation,¹³ eller hvad med Mette Skak, når hun skriver, at Stalin kunne være „forsigtig“,¹⁴ eller endelig Rosenfeldt selv, når han i sin stalinbiografi skriver, at „Stalins ideologiske reformuleringer var utvivlsomt et klogt træk“?¹⁵

Svaret i alle tilfælde vil naturligvis være nej, og det samme gælder for de forskere, som Rosenfeldt revser. At kalde Stalin „pragmatisk“, „varsom“, „forsigtig“ eller „klog“ er tydeligvis ikke en kommunistisk

¹² Bent Jensen: *Stalin. En biografi*, København 2005, s. 175.

¹³ Erik Kulavig: *Det røde tyranni – Stalin, magten og folket 1879-1953*, København 2005, s. 216.

¹⁴ Skak 2012, s. 144.

¹⁵ Niels Erik Rosenfeldt: *Stalin. Diktaturets anatomi*, København 2006, s. 91.

forblindelse, men snarere et udtryk for et nuanceret analytisk syn, og det er netop et sådant nuanceret syn, som Rosenfeldt fuldstændigt har udeladt i sin historie om Komintern.

Endvidere har Rosenfeldt taget sig store friheder med citeringen, når han påstår, at Villaume „uden forbehold [har] slået fast, at situationen i 1952 ... kendetegnedes ved, at 'den sovjetiske trussel ubønhørligt fortonede sig mere og mere'“ (s. 400). Villaume skriver faktisk med belæg i amerikanske kilder (med mine kursivering): „I takt med, at den *angiveligt akutte* sovjetiske *militære* trussel *mod Vesteuropa* ubønhørligt fortonede sig mere og mere i løbet af 1952, øgedes tendensen især i Washington til at se den sovjetiske trussel som i stigende grad rettet mod områder uden for Europa“.¹⁶

“Den spanske satsning“

Den skævvredne og ensidige fortælling kulminerer i afsnittet „Den spanske satsning“. Rosenfeldt bruger her godt og vel 17 sider til Sovjetunionens og Kominterns rolle i Den Spanske Borgerkrig (1936-39). Han har blankt erkendt over for denne artikels forfatter, at han på ingen måde er ekspert i borgerkrigen, hvorfor hans analyse primært bygger på andre historikers arbejde samt et par enkelte publicerede kildesamlinger. Selvom det selvfølgelig ville have været rart med inddragelse af den spansksprogede litteratur i en analyse af Den Spanske Borgerkrig, forekommer det ikke rimeligt at kritisere Rosenfeldt for ikke at inddrage denne i det brede værk til den alment interesserede danske læser. Derimod er det fuldt ud legitimt at klandre ham for ikke at have anvendt den russiske kildesamling *Komintern i grazhdanskaja vojna v Spanii* [Komintern og Den Spanske Borgerkrig]. Denne kildesamling er fyldt med essentielle dokumenter til belysning af Kominterns spanienspolitik. Endvidere er det påfaldende, at Rosenfeldt tilsyneladende ikke har anvendt den engelsksprogede kildesamling *Dimitrov and Stalin* til afsnittet om Spanien, når nu dette værk ellers er inddraget flere andre steder i *Verdensrevolutionens generalstab*. Måske skyldes dette, at kildematerialet her fortæller en noget anden historie end den, Rosenfeldt gerne vil fortælle.

I det følgende skal vi i første omgang koncentrere os om Kominterns rolle i Den Spanske Borgerkrig, men det er vigtigt at understrege, at kominternsporet blot var et af flere, som Stalin gjorde brug af. Det officielle diplomati og Den Røde Hærs militære indsats kombineret med diverse efterretningstjenester og det hemmelige politi (NKVD) udgjorde et samlet hele for spaniensstrategien. Som det vil

¹⁶ Poul Villaume: *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kolde krig. En studie i dansk sikkerhedspolitik, 1949-1961*, København 1995, s. 71.

fremgå, var kominternsporet måske i virkeligheden det, som Stalin bekymrede sig mindst om.

Den Spanske Borgerkrig brød ud i juli 1936, da en gruppe generaler gjorde oprør mod Republikken og den demokratisk valgte folkefrontsregering. Borgerkrigen blev hurtigt en international konflikt, hvor Tyskland og Italien støttede oprøret, Storbritannien og Frankrig forsøgte sig med en neutralitetspolitik, mens Sovjetunionen støttede Republikken. Hvor Den Røde Hær tog sig af våbentransport og militærrådgivning, og udenrigskommisariatet tog sig af de officielle forbindelser til såvel den republikanske regering som det internationale diplomati, så bestod Kominterns opgaver i Spanien af den daglige kontakt til det spanske kommunistparti (PCE) samt organiseringen af de internationale brigader.

Kominterns politik

Om Stalins og dermed også Kominterns strategi i Spanien konkluderer Rosenfeldt, at „[o]verordnet set måtte det simpelthen dreje sig om at infiltrere det spanske samfund på alle niveauer og opnå størst mulig kontrol med den spanske regerings politik“ (s. 291). Kildematerialet fortæller imidlertid en anden historie.

Den 23. juli 1936, få dage efter krigsudbruddet, afholdt Kominterns eksekutivkomite et møde, hvor sagen blev drøftet. Her blev det slået fast, at „[v]i skal ikke på nuværende tidspunkt udstikke ordrer om oprettelse af proletariats diktatur i Spanien. Dette vil være en fatal fejltagelse.“¹⁷ Samme dag skrev Kominterns generalsekretær Dimitrov til PCE, at „deltagelse i regeringssamarbejdet kun var ønskværdigt, såfremt det var absolut nødvendigt for at modstå aggressorerne“.¹⁸ Dette skete tilsyneladende i løbet af august, for 2. september noterede Dimitrov i sin dagbog, at det efter aftale med Stalin var blevet vedtaget at lade PCE indgå i regeringssamarbejdet, såfremt dette var ledet af republikaneren Giral og havde deltagelse af både socialister, kommunister og repræsentanter fra Baskerlandet og Catalonien.¹⁹ Resultatet blev dog ikke en Giral-ledet regering, men derimod en regering under ledelse af socialisten Largo Caballero. PCE valgte alligevel at indgå i samarbejdet på trods af ordren fra Moskva. Dimitrov noterede i sin

¹⁷ RGASPI/495/18/1101/21-3, i Ronald Radosh (m.fl. red.): *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven 2001, s. 11.

¹⁸ RGASPI/495/20/270/139, i S.P. Pozharskaja & A.I. Saplin (red.): *Komintern i grazhdanskaja vojna v Ispanii. Dokumenty*, Moskva 2001, s. 8.

¹⁹ Georgi Dimitrov: *The Diaries of Georgi Dimitrov, 1933-1949*, New Haven 2003, s. 28.

dagbog 11. september, at det spanske parti ikke gjorde deres arbejde ordentligt.²⁰

To ting er værd at bemærke her. For det første må det siges at være en besynderlig taktik, som Komintern lagde for dagen, såfremt man ønskede „størst mulig kontrol med den spanske regerings politik“. For det andet er det interessant at bemærke, at på trods af Stalins kontrol med Komintern kunne han ikke få sin vilje ført ud i livet af det spanske parti. Dette er på ingen måde et enestående eksempel.

I efteråret 1937 modtog PCE instruks fra Moskva om, at eftersom den spanske folkeforsamling Cortes ikke længere afspejlede Republikkens korrekte ideologiske sammensætning, var det nødvendigt at udskrive valg.²¹ Dette blev dog aldrig til noget. I stedet for at diskutere forslaget offentligt i Cortes blev det vendt på lukkede møder med socialisterne, der blankt afviste forslaget.²² Selv Kominterns øverste ansvarlige i Spanien, Togliatti, anså det for et meningsløst projekt.²³ Dette var anden gang, Moskvas ordre ikke blev ført ud i livet.

I februar 1938 havde Stalin så fået nok og beordrede, at PCE skulle træde ud af regeringen med den begrundelse, at de to ministre, som partiet havde, ikke havde nok indflydelse på politikken.²⁴ Igen forekommer det som en yderst besynderlig taktik at opgive den kontrol, man har, hvis man ønsker at opnå mere. Traditionalisterne vil formentlig hævde, at kommunisterne på dette tidspunkt havde infiltreret alle andre dele af det spanske samfund, så de officielle politiske kontorer var uden egentlig betydning, men en sådan påstand forklarer ikke det virkelige hændelsesforløb. For tredje gang valgte PCE nemlig at overhøre Stalins direkte ordre, da de fortsatte i regeringssamarbejdet. Dimitrov opfordrede Stalin til at omstøde ordren, da PCE blev anset for den brik, der holdt den republikanske regering sammen,²⁵ men først efter en hel måneds tøven trak Stalin sin ordre tilbage. I hele denne periode havde PCE handlet direkte imod Stalins ordre.

Disse tre eksempler illustrerer med al tydelighed, at det *ikke* var Kominterns taktik at opnå „størst mulig kontrol med den spanske regerings politik“. Som de endvidere illustrerer, var det ikke altid muligt

²⁰ Anf., s. 32.

²¹ RGAPSI/495/2/357/92-105, i Alexander Dallin & F.I. Firsov (red.): *Dimitrov and Stalin, 1934-1943. Letters from the Soviet Archives*, New Haven 2000, s. 63.

²² Ángel Viñas: *El honor de la República. Entre el acoso fascista, la hostilidad británica y la política de Stalin*. Barcelona 2009, s. 186.

²³ Antonio Elorza & Marta Bizcarrondo: *Queridos camaradas. La internacional comunista y España, 1919-1939*, Barcelona 1999, s. 401-3.

²⁴ Dimitrov 2003, s. 73.

²⁵ RGASPI/495/184/3/3, i Viñas 2009, s. 292-3.

for Stalin at få sine planer ført ud i livet. Dette er en vigtig pointe, som Rosenfeldt ofte negligerer. På trods af, at han igennem sit forfatter-skab har „koncentreret sig om at kortlægge det særlige hemmelige apparat, der eksisterede både i det sovjetiske kommunistparti og i Den Kommunistiske Internationale“ (s. 13), er det påfaldende, hvor lidt interesse han har vist for den faktiske implementering af politikken. Særligt i relationen mellem Moskva og de enkelte kommunistpartier synes der at være flere eksempler på diskrepans mellem politikdesign og implementering. At små kommunistpartier som det danske blindt fulgte Moskvas takt, forekommer at være en rimelig antagelse. Billedet var, som vist her, dog anderledes, når talen går på de større partier. Måske er det en af grundene til, at Stalin i slutningen af 1930'erne udviste mangel på interesse for Komintern.

Stalins interesse for Komintern

Rosenfeldt afviser antagelsen om, at Stalin ikke interesserede sig for Komintern, som en „forbløffende påstand“ (s. 144). Hvorvidt Stalin var interesseret i Komintern eller ej før Den Spanske Borgerkrig skal her være usagt, men kildematerialet om borgerkrigen vidner i høj grad om mangel på interesse.

I de godt tre år, krigen varede, besøgte Dimitrov Stalins kontor blot ti gange.²⁶ Selvfølgelig kommunikerede de med hinanden via post og telefon, men til sammenligning skal det nævnes, at udenrigskommissær Litvinov besøgte Stalin 75 gange på trods af længerevarende ophold i udlandet, mens chefen for Den Røde Hær Vorosjilov, der godt nok også var medlem af Stalin nære *entourage*, kunne bryste sig af mindst 267 besøg i samme periode.²⁷

Stalin havde naturligvis stadigvæk fuld adgang til al kommunikation, og det var stadig Politbureauet og Stalin selv, der gav ordrer til Komintern, men som det fremgår af de kilder, Rosenfeldt selv har anvendt, så var det, foruden de her gennemgåede eksempler, relativt ubetydelige sager som korrekt reaktion på bombningen af et tysk skib og repatriering af 300 kommunister, der blev beordret.²⁸ Da Dimitrov anmodede Stalin om instrukser i relation til det franske parti i april 1939, skal Stalin angiveligt have svaret ham: „Træf selv en

²⁶ APRF/45/1/411/49-94, 412, 1-49, i „Posetiteli kremlevskogo kabineta I.V. Stalina, 1936-37“, *Istoritjeskij arkhiv*, 4, 1995, s. 15-73; APRF/45/1/412/40-162, i „Posetiteli kremlevskogo kabineta I.V. Stalina, 1938-39“, *Istoritjeskij arkhiv*, 5-6, 1995, s. 4-64.

²⁷ Smst.

²⁸ RGASPI/495/73/48/69, RGASPI/17/162/24/104, i G.M. Adibekov (m.fl. red.): *Politbjuro TsK RKP(b)-VKP(b) i komintern, 1919-1943. Dokumenty*, Moskva 2004, s. 747-8, 772.

afgørelse“.²⁹ Det synes derfor ikke helt „forbløffende“ at hævde, at Stalin ikke var synderligt interesseret i Komintern. Man fristes til at bruge Rosenfeldts egen konklusion mod ham selv: „Det er åbenlyst ikke til nogen nytte at have monopol på beslutningstagningen, hvis man ikke kan sikre, at ens beslutninger bliver ført ud i livet længere nede i systemet“.³⁰

Et folkedemokrati avant la lettre?

Rosenfeldt hævder, at „[i] det korte perspektiv satsede Stalin sandsynligvis på at få etableret en slags 'folkedemokrati' i Spanien i stil med de regimer, der lige efter Anden Verdenskrig blev banet vej for i Østeuropa“ (s. 292). Dette er næsten identisk med den formulering, som den italienske revisionist Sergio Romano udløste en stor historikerstrid med i Italien og senere i Spanien omkring år 2000.³¹ Dette er imidlertid en grov anakronisme – et udtryk for „baglæns historieskrivning“.³² Når denne tese alligevel har vundet så stort indpas, skyldes det først og fremmest, at den forener traditionalisterne med modstandere af Sovjetunionen fra den yderste venstrefløj, herefter kaldet neo-traditionalister, i den moralske fordømmelse af Sovjetunionen og Stalin.

Stik modsat traditionalisternes tese om, at Stalin ville eksportere verdensrevolutionen til Spanien i 1936, har neo-traditionalisterne hævdet, at Stalin ikke i tilstrækkelig grad forsvarede verdensrevolutionen. I historiografien har denne skole primært bygget på Burnett Bollottens såkaldte opgivelsestese (*abandonment*), hvor Stalin, efter manglende succes med at bolsjevisere Spanien, trak den militære støtte tilbage og overlod den spanske revolution i fascismens hænder.³³ Da en gruppe neo-traditionalister udgav den engelsksprogede kildesamling *Spain Betrayed* i 2001, mente de, at opgivelsestesen nu havde fået et kildemæssigt grundlag.³⁴

Disse to ellers så modsatte udlægninger finder fælles fodslag i tanken om en slags folkedemokrati, „[a]ltså et system, hvor man hovedsagelig af praktiske hensyn gav borgerlige partier og moderate socialister lov til i en vis overgangsperiode at leve en hensygnende tilværelse i skyggen af et mere og mere almægtigt kommunistparti“ (s. 292).

²⁹ Dallin & Firsov 2000, s. 38-9.

³⁰ Rosenfeldt 2009 (bd. 1), s. 632.

³¹ Morten Heiberg: „Det parallelle lig“, *Arbejderhistorie*, 2, 2001, s. 12.

³² Helen Graham: *The Spanish Republic at War, 1936-1939*, Cambridge 2002, s. 331.

³³ Burnett Bolloten: *The Spanish Civil War. Revolution and Counterrevolution*, Chapel Hill 1991, s. 669.

³⁴ Radosh 2001, s. xxiii.

På det rent teoretiske plan fremsatte Togliatti da også tanker om en „ny type demokrati“. Han argumenterede for, at borgerkrigen snarere end at være en klassekamp var et udtryk for en kamp for national selvstændighed mod fascistisk undertrykkelse. Det var derfor nødvendigt at samle alle ikke-fascistiske partier i en fælles front. Da dette system ikke opstod som et revolutionært brud med det eksisterende, men heller ikke udviklede sig som overbygning til det borgerlige demokrati, var det per definition noget helt nyt.³⁵ Det kan med rette hævdes, at denne teori peger i retning af folkedemokratitanken, men det er lige så korrekt at hævde, at det blot var endnu en formulering af den allerede eksisterende folkefrontsstrategi. Det afgørende er imidlertid, at Togliattis teori aldrig blev omsat til praksis. Da Stalin åbnede for en sådan mulighed ved at kræve udskrivning af valg til Cortes, der i så fald ville kunne skabe „en vis overgangsperiode“, skød Togliatti det selv ned som meningsløst.

Det kan dog ikke afvises, at Stalin tog erfaringerne med sig fra Spanien, da han skabte folkedemokratierne *efter* 2. Verdenskrig. Som han senere angiveligt skal have sagt til den jugoslaviske kommunist Milovan Djilas: „Den, der regerer over et territorium, påtvinger også dette territorium sit eget sociale system. Enhver påtvinger sit system lige så langt, som hans hære når.“³⁶ Den Røde Hær var godt nok nået helt til Spanien, men når Rosenfeldt hævder, at „tusindvis af ’rådgivere’ og andre assisterende kræfter“ hjalp folkefrontregeringens forsvar (s. 277), så er det en sandhed med modifikationer. Teknisk set har han ret, eftersom det samlede antal personel fra Den Røde Hær lige akkurat oversteg 2.000 mand,³⁷ men det er ikke helt det indtryk, som Rosenfeldt har ønsket at give. På samme måde angives antallet af frivillige i de internationale brigader, som „hen ved fyrre tusind mand“ (s. 281). En fransk forsker har imidlertid dokumenteret, at selv med justeringer af det officielle tal på 32.256,³⁸ lander det endelige antal tættere på de 35. end 40.000.³⁹ Til sammenligning skal det nævnes, at der

³⁵ Frank Schauff: *Der verspielte Sieg. Sowjetunion, Kommunistische Internationale und Spanischer Bürgerkrieg, 1936-1939*, Frankfurt 2004, s. 97-8.

³⁶ Milovan Djilas: *Conversations with Stalin*, Orlando 1962, s. 114.

³⁷ Dokument fra det russiske militærarkiv angiver 2.083 udsendte soldater, RGVA/33987/3/1143/127, i Yuri Rybalkin: „La ayuda militar soviética a la República Española. Cifras y hechos“, i *Los rusos en la Guerra de España, 1936-1939*, Madrid: 2009, s. 81.

³⁸ RGASPI/545/2/108, i Rémi Skoutelsky: *L'espoir guidait leurs pas. Les volontaires français dans les Brigades internationales, 1936-1939*, Paris 1998, s. 330.

³⁹ Rémi Skoutelsky: *Novedad en el frente. Las Brigadas Internacionales en la guerra civil*. Madrid 2006, s. 170.

var mindst 15.000 tyske soldater⁴⁰ og over 80.000 italienske⁴¹ til stede i Spanien under borgerkrigen. Med andre ord: Hverken Den Røde Hær, Komintern eller nogen anden sovjetisk institution var i stand til at påtvinge det sovjetiske system i Spanien, mindst af alle NKVD.

Spanien som terrorens „lille scene“?

Rosenfeldt hævder, at der med NKVD's ankomst til Spanien „blev banet en vej for en lavine af udrensninger, som i brutalitet fuldt ud svarede til det, der på næsten samme tid foregik i Sovjetunionen“ (s. 284). Historien om NKVD's arbejde i Spanien er igen et sted, hvor traditionalisterne finder fælles fodslag med neo-traditionalisterne. Således hævdes det i et af de mest omtalte værker om kommunismen, der har set dagens lys siden arkivernes åbning, at „[d]et er tydeligt, at det egentlige mål for Stalin og hans håndlangere var at opnå kontrol med Republikkens skæbne. Til dette mål var likvideringen af den venstreorienterede opposition til Kommunisterne – Socialister, Anarkosyndikallister, POUMister og Trotskister – ikke mindre vigtig end den militære sejr over Franco“.⁴²

Lad os bare slå fast med det samme, at NKVD opererede illegalt i Spanien, forfulgte de uafhængige spanske marxister i POUM og var ansvarlig for likvideringer. Dette er indiskutabelt. Der var dog på ingen måde tale om en „lavine af udrensninger“ eller masseterror.⁴³ Rosenfeldt beretter om „talrige agenter fra NKVD“ i Spanien (s. 277). Det havde været rart at vide, hvad dette „talrige“ forudsætter, for, som dokumenteret af Boris Volodarsky, havde NKVD kun fem permanente agenter i Spanien,⁴⁴ mens det samlede antal ikke på noget tidspunkt oversteg ti.⁴⁵ Disse agenter likviderede på Moskvas ordre en række navngivne personer på den internationale venstrefløj, blandt andre Andreu Nín, Kurt Landau, Hans Freund, Erwin Wolff, Marc Rhein

⁴⁰ P. Samoïlov: *Gvadalakhara. Grazhdanskaja vojna v Spanii: Dejstviija na tsentralnom fronte (oktjabr 1936 – april 1937 goda)*, Skt. Petersborg 2006, s. 22.

⁴¹ Morten Heiberg: *Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española*, Barcelona 2004, s. ix.

⁴² Stéphane Courtois & Jean-Louis Panné: „In the Shadows of the NKVD in Spain“, i Stéphane Courtois (m.fl. red.): *The Black Book of Communism. Crimes, Terror, Repression*. Cambridge 1999, s. 352.

⁴³ Boris Volodarsky: *El caso Orlov. Los servicios secretos soviéticos en la guerra civil española*, Barcelona 2013, s. 241.

⁴⁴ Anf., s. 188.

⁴⁵ Boris Volodarsky: *Stalin's Agent. The Life and Death of Alexander Orlov*, Oxford 2015, s. 171.

og José Robles, men var langt fra i stand til eller interesseret i at udøve masseterror.⁴⁶

Det største problem for såvel traditionalisterne som neo-traditionalisterne er, at deres påstande simpelthen ikke kan dokumenteres. Af de 45 referencer, som er givet i kapitlet om Spanien i *The Black Book of Communism*, er kun én enkelt til arkivmateriale. Alle andre er til sekundærlitteratur eller erindringer. Som en historiker, som Rosenfeldt i øvrigt selv har anvendt, udtrykker det: „Uanset hvor vigtig en begivenhed udgivelsen af den *Sorte Bog* er, er kapitlet om Spanien med en komfortabel margen bogens svageste“.⁴⁷

Endvidere skal det understreges, at det dokument, der trods alt er anvendt, snarere modbeviser forfatterens argumentation. Kominterns ansvarlige for de internationale brigader, André Marty, skriver således til PCE: „Jeg er også utilfreds med, at spioner og fascister, som jeg har sendt til Valencia for at blive henrettet, bliver sendt tilbage til mig her i Albacete. I ved udmærket, at de Internationale Brigader ikke kan gøre det selv her i Albacete“.⁴⁸ Dette dokument indikerer, at såkaldte spioner og fascister blev overdraget til de republikanske myndigheder frem for at blive henrettet af Komintern eller NKVD. Det er da også det, som Volodarsky mener at kunne dokumentere. Han hævder, at NKVD's primære opgave bestod i at identificere og indfange potentielle folkefjender for derefter at overdrage dem til de republikanske *brigadas especiales* og senere den militære efterretningstjeneste.⁴⁹

Det må formodes, at Rosenfeldts vigtigste kilde til NKVD's arbejde i Spanien er *Spain Betrayed*. Denne kildesamling er yderst nyttig, så længe man holder sig til kilderne og ikke redaktørernes kommenterende afsnit, der til tider drager konklusioner i fuldstændig modstrid med det, kilderne siger.⁵⁰ Desværre er der ikke megen hjælp at hente i disse kilder, når sagen handler om NKVD, og redaktørerne bygger i stedet deres argumentation på en biografi om NKVD-agenten Alexander Orlov. Denne biografi bringer enkelte dokumenter fra KGB's ellers så hemmelige arkiv, men disse kilder vidner snarere om NKVD's store problemer end om noget andet. Således beretter Orlov

⁴⁶ Volodarsky 2013, s. 241.

⁴⁷ Daniel Kowalsky: *Stalin and the Spanish Civil War*. New York 2008, paragraf 875.

⁴⁸ RGASPI/545/6/1034, i Courtois & Panné 1999, s. 348.

⁴⁹ Volodarsky 2013, s. 298.

⁵⁰ For udførlig kritik af *Spain Betrayed* se Frank Schauff, „A Comment on Recent Literature on Soviet and Comintern Involvement in the Spanish Civil War“, *Iberoamericana, Nueva época*, 8, 29, 2008, s. 206; Volodarsky 2015, s. 180, 583-4.

f.eks. om „manglen på erfarent sovjetisk personel med autoritet“ og om „fraværet af virkelig prominente rådgivere“.⁵¹

I ét enkelt tilfælde kan vi dog dokumentere NKVD's arbejde tilstrækkeligt, nemlig i forfølgelsen af POUM. I en kilde fra *Spain Betrayed* hedder det, at man har fundet „meget interessante dokumenter, der beviser forbindelse mellem de spanske trotskister [POUM] og Franco“;⁵² og kort tid efter skrev Orlov til Moskva, at „[a]fsløringen af direkte kontakt mellem en af [POUM's] ledere og Franco må føre til, at regeringen vedtager en række administrative foranstaltninger mod de spanske trotskister for at miskreditere POUM som en tysk-frankistisk spionorganisation“.⁵³ En retssag blev forberedt mod partiet, hvor der blev afsagt dom i 1938. Neo-traditionalisterne har kaldt denne sag „yderst sammenlignelig med Moskva-processerne“;⁵⁴ der rasede under Stalins udrensninger i sidste halvdel af 1930'erne, men på trods af NKVD's indsats endte alle de tiltalte blot med at blive dømt skyldige for oprør mod Republikken, men frikendt for landsforræderi og spionage. Strafedømmingen blev 15 års „adskillelse fra det sociale samliv“.⁵⁵ Dette kunne måske lyde som en hård straf, men de tiltalte i Moskva-processerne ville have været lykkelige over at slippe så billigt. Hvis sagen mod POUM viser én ting, så er det, at NKVD på ingen måde var en dominerende faktor i Den Spanske Borgerkrig.

Stalins motiver i Spanien

De fleste vil da spørge, hvad var så Stalins motiver i Spanien? Rosenfeldt har argumenteret for, at Stalins indenrigs- såvel som udenrigspolitik i 1930'erne var styret af frygten for den kommende uundgåelige storkrig. Formålet med udrensningerne i form af Den Store Terror var, foruden at styrke Stalins personlige magtposition, at gøre Sovjetunionen klar til denne krig. På samme måde var udrensningerne i Komintern motiveret af behovet for at udrydde potentiel femtekolonievirk-somhed, så de enkelte kommunistpartier kunne tjene Sovjetunionens interesser bedst muligt i den kommende krig, blandt andet ved at sabotere de kapitalistiske magters krigsevne indefra (s. 154, 173, 238). Endvidere anså Stalin fascisterne (Tyskland og Italien) og demokrati-erne (Storbritannien og Frankrig) for at være to sider af samme sag.

⁵¹ ASVRR/17679/1/28, i John Costello & Oleg Tsarev: *Deadly Illusions*, New York 1993, s. 265-6.

⁵² RGASPI/495/74/204/128-40, i Radosh 2001, s. 196.

⁵³ ASVRR/17679/1/154-6, i Costello & Tsarev 1993, s. 289.

⁵⁴ Courtois & Panné 1999, s. 346-7.

⁵⁵ „Dom 54: POUM“, i Anders Garrantiis (m.fl. red.): *Dokumenter til den spanske arbejderklassens og arbejderbevægelses historie*, Århus 1977, s. 86.

Deres politiske systemer var måske forskellige, men de var alle kapitalister og dermed Sovjetunionens fjender. Det værst tænkelige scenarie var, at kapitalisterne dannede en fælles front mod Sovjetunionen (s. 311, 375).⁵⁶ Denne analyse stemmer fint overens med kilderne.

Det forekommer derfor højst besynderligt, når Rosenfeldt så hævder, at „da borgerkrigen først for alvor var kommet i gang, forestillede Stalin og hans rådgivere sig efter al sandsynlighed, at det gennem engagement på Den Iberiske Halvø ville være muligt at ændre intet mindre end det samlede politiske landskab i Europa“ (s. 289). Som det burde være klart af det ovenfor gennemgåede, var det sovjetiske bidrag i borgerkrigen så begrænset, at det aldrig kunne have sikret en sejr til Republikken.⁵⁷ Det handlede derimod, som Rosenfeldt sjovt nok selv erkender, om at „opnå en udskydelse på et år eller to af den ’uundgåelige’ europæiske storkrig“ (s. 293). Til dette formål måtte Republikken simpelthen holdes i live. Hvis oprøret sejrede, ville Frankrig være omringet af fascistiske magter. Dette ville give Hitler en mulighed for at indlede et angreb mod Sovjetunionen uden at frygte for fransk modstand. Stalins engagement i Spanien var motiveret af håbet om, at hvis Republikken med dens demokratiske regering blev holdt i live, så ville briterne måske på et tidspunkt indse, at fascismen var den egentlige fjende, og derfor indlede et tættere samarbejde med Sovjetunionen mod den fascistiske trussel. Man måtte for enhver pris undgå, at briterne nærmede sig fascisterne. Dette var ikke en moralsk eller ideologisk kalkule, men alene et spørgsmål om at sikre Sovjetstatens fortsatte overlevelse.⁵⁸ Ligesom ikke-angrebspagten med Hitler, der blev underskrevet i august 1939, var spanienspolitikken alene et spørgsmål om at købe sig tid, så man kunne stå så stærkt som muligt den dag, da Hitler ville invadere „det kolossale imperium i Øst“, der var „modent til undergang“.⁵⁹

Sovjetunionens spanienspolitik var med andre ord aldrig et altruistisk forsvar for det spanske demokrati, som sovjetiske og pro-sovjetiske historikere har hævdet det,⁶⁰ og Republikken måtte endda betale dyrt for hjælpen med de spanske guldreserver.⁶¹ Den var dog heller

⁵⁶ For kildegrundlaget se Dimitrov 2003, s. 358.

⁵⁷ Se endvidere Juri Rybalkin, *Operatsija „X“: Sovetskaja voennaja pomosh republikanskoy Ispanii, 1936-1939*, Moskva 2000, s. 48.

⁵⁸ For en lignende analyse se Josep Puigsech Farràs: *Falsa leyenda del Kremlin. El consulado y la URSS en la Guerra Civil española*, Madrid 2014, s. 17.

⁵⁹ Adolf Hitler: *Mein Kampf*, Mumbai 2008, s. 584-5.

⁶⁰ Se f.eks. A.A. Gromyko & B.N. Pomareva: *Istorija vneshnej politiki SSSR, 1917-1945*. Moskva. 1976, s. 330-3.

⁶¹ Den bedste behandling af spørgsmålet om guldreserverne er Ángel Viñas:

ikke på nogen måde et udtryk for „bestræbelserne på at få revolutionen i Rusland til at brede sig til folkeslagene over alt på jorden“. Den var kynisk og selvisk, men den var i fuld overensstemmelse med almindelig sovjetisk udenrigspolitisk praksis. Stalin var nu engang for pragmatisk, varsom, forsigtig og klog til at tænke på andre end sig selv.

I stedet for en konklusion

Som det her gennemgåede tydeligt viser, har Rosenfeldt i den „populærvidenskabelige“ histories navn og i sine bestræbelser på at fortælle en bestemt historie om verdenskommunismen begået et tvivlsomt stykke historieskrivning. Frem for at blive klogere på Sovjetunionens og Kominterns komplekse naturer bliver den alment interesserede danske læser vildledt af *Verdensrevolutionens generalstab*. Rosenfeldt anbefaler selv, at „[d]e, der ønsker detailoplysninger om arkivalier og mere speciel litteratur, vil bl.a. kunne hente hjælp i forfatterens disputats fra 2009“ (s. 409). Undertegnede kan kun videregive denne anbefaling, da Rosenfeldts disputats er et yderst professionelt stykke historikerarbejde. Det samme kan imidlertid ikke siges om *Verdensrevolutionens generalstab*. Lad dette være en advarsel til alle, der vil give sig i kast med den „populærvidenskabelige“ disciplin.

Jon Reinhardt-Larsen